

УДК 378.011.3-051

Світлана КАЛАУР,

кандидат педагогічних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

Ірина ТУРЧИН-КУКАРІНА,

кандидат юридичних наук Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті розглядається сутність та складові професійно-правової компетентності. Професійно-правову культуру трактуємо як належний рівень правового регулювання суспільних відносин на основі сформованих власних професійних дій, що охоплює систему правових цінностей. Змістом правового виховання є розширення кругозору студентів про державу і право, законність, права і свободи особи, вироблення у них стійкої орієнтації щодо законослухняної поведінки. До структури професійної компетентності віднесено: професійну кваліфікацію; особистісні риси, важливі для виконання професійних обов'язків; соціально-професійний статус.

Ключові слова: *правова компетентність, професійно-правова компетентність, правова культура, соціальний працівник.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап розвитку і становлення вищої освіти європейського суспільства визначає перед вищими навчальними закладами (ВНЗ) нові завдання,

які передбачають практичне розв'язання проблеми організації професійної підготовки майбутніх фахівців. Разом з тим, наявна в теорії та практиці вищої школи ситуація виявляє суттєві суперечності на рівні професійної самореалізації (між зростаючими вимогами до професійного рівня сучасного фахівця і рівнем запропонованих пропозицій щодо його самореалізації у навчальному процесі ВНЗ засобами самостійної роботи (самоосвіти, самовиховання). Нині фахівець, що прийде на роботу в соціальну сферу повинен володіти не лише ґрунтовними фаховими знаннями, а й мати сформовану професійно-правову компетентність. У цьому контексті погоджуємося із Я. Кічук [8], що майбутній фахівець повинен орієнтуватися у проблемах існуючого суспільно-політичного життя в країні, використовувати способи діяльності й моделі поведінки, що відповідають чинному законодавству держави, робити свідомий вибір та застосовувати правові технології прийняття індивідуальних та колективних рішень. Усе це допоможе майбутньому соціальному працівнику краще зарекомендувати себе на ринку праці та ефективно виконувати майбутні професійні обов'язки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Нині професійна підготовка майбутніх соціальних працівників у центрі уваги провідних фахівців (О. Карпенко, І. Козубовська, І. Мельничук, В. Поліщук, Л. Романовська, А. Слозанська, Л. Тюпля та ін.). Указуючи на необхідність забезпечення ґрунтовної правової підготовки майбутніх фахівців різних галузей Я. Кічук, О. Максименко, Л. Ніколаєва, М. Подберезський, О. Скакун, С. Сливка, М. Штангрет та ін. відзначають важливість опори й урахування в її змісті особливостей тієї професійної галузі де працюватиме після закінчення ВНЗ майбутній фахівець. Відзначимо, що в останні роки активно пропагується формування правової компетентності майбутнього вчителя у навчально-виховному процесі університету [9]. Тоді як питання щодо формування професійно-правової компетентності майбутніх соціальних працівників ґрунтовно не досліджувалися.

Мета статті – визначити сутність професійно-правової компетентності та обґрунтувати потребу її формування для майбутніх соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальним положенням теорії діяльності А. Леонтьєва, С. Рубінштейна та ін. [5] обґрунтовується значущість того факту, що ефективність діяльності безпосередньо залежить від мотиваційної спрямованості. Науковці однак не звернули уваги на те, що позитивна мотивація сприяє мобілізації всіх психічних процесів індивіда, сприяє підвищенню пізнавальної та морально-вольової активності, розкриває потенційні можливості особистості, суттєво підвищує ефективність діяльності.

У процесі дослідження було встановлено, що в залежності від характеру домінуючих мотивів можна виокремити три можливі рівні реалістичного вибору професії: економічний (достатній зарібок), соціальний (престижна професія) і духовний (допомога суспільству). Проведена нами діагностика мотивації абітурієнтів до навчання у ВНЗ засвідчила, що домінують, у переважній більшості, виступає мотивація отримання диплома, у той час як набуття знань і опанування професією відмічено лише у незначній кількості респондентів. Такі результати засвідчують, що у майбутніх фахівців зовнішній тип мотивації переважає над внутрішнім, а цінність особистісного та професійного становлення й розвитку підмінюється лише отриманням диплома про вищу освіту. З цих фактів ми зробили висновок, що у студентів недостатньо сформоване бажання до самовиховної діяльності.

У визначенні терміну “самовиховання” ми орієнтуємось на трактування С. Гончаренка [2], що це “систематична й свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис волі й характеру, усунення негативних звичок” [2, с. 294]. Підтримуємо у цьому аспекті позицію О. Главацької, яка наголошує на тому, що “самовиховання як свідомо і цілеспрямована діяльність людини із вдосконалення своєї особистості відповідно до соціальних та індивідуальних цінностей повинна розглядатися перш за все з точки зору змісту того, що повин-

но вдосконалюватися” [8, с. 3]. Отже, майбутній фахівець повинен поставити перед собою ціль як можна краще підготуватися до професійної діяльності. Самовиховання має найбільш позитивний ефект, адже забезпечить свідоме сприйняття зовнішніх регулюючих факторів та пов’язане із само формуванням у студентів загальних і специфічних якостей, цілісна множина яких є важливими для виконання професійно значущих функцій.

У своїх дослідженнях науковці розглядають творчий саморозвиток особистості студента як умотивовану, свідому, відрефлексовану на основі самопізнання, самовизначення, самоконтролю, самоосвіти діяльність, спрямовану на самовдосконалення природних та духовних якостей, на розвиток творчого потенціалу, діалогового дивергентного мислення, на моделювання власного способу життя в соціокультурному контексті, на самореалізацію творчих здібностей у процесі життєтворення та професійно-педагогічного становлення [4, с. 18].

Усі ці факти мають безпосереднє відношення до процесу саморозвитку та самовиховання майбутніх соціальних працівників під час навчання у ВНЗ. Так, вчені [6] зазначають, що основним визначальним фактором придатності людини до реалізації соціальної роботи є система цінностей кандидата. Стиль поведінки соціального працівника, обумовлений сукупністю його особистісних якостей. Особистісні якості соціального працівника, як правило, поділяють на кілька груп. Одна із них відбиває психічні процеси (сприйняття, пам’ять, увага, мислення), психічні стани (втома, апатія, стрес, тривожність, депресія), увага як стан свідомості, емоційні і вольові прояви (стриманість, індиферентність, наполегливість, послідовність, імпульсивність) тощо. До іншої групи якостей відносяться такі психологічні якості, як самоконтроль, самокритичність, самооцінка своїх вчинків, а також стресостійкі якості – фізична тренованість, самонавіювання, уміння переключатися і керувати своїми емоціями.

У процесі вивчення означеного кола питань було з’ясовано, що в зарубіжній літературі з психології існує безліч теоретичних “конструкцій”, спрямованих на те, щоб суб’єкт правильно вибрав професію. Серед найбільш інформативних – теорія Т. Парсонса, який вважає, що

для цього необхідно: ясне розуміння себе, своїх здібностей, інтересів, прагнень, можливостей; знання вимог і умов для досягнення успіху; адекватне співвіднесення перших двох факторів. Як доведено у вітчизняній літературі з психології [5], вибір професії досліджується з позицій діяльнісного підходу, який передбачає аналіз усіх психічних явищ в діяльності суб'єкта. Тобто, у професійному самовизначенні важливу роль грають не стільки об'єктивні чинники (сім'я, школа, групи однолітків), скільки суб'єктивні. Причому, одним з вирішальних суб'єктивних факторів, що визначають вибір професії, є інтереси особистості. Зокрема, Національна асоціація соціальних працівників США виробила професійні норми, якими керуються соціальні працівники, і розробила кодекс етики соціального працівника, де вказуються його основні зобов'язання [6].

Нині дослідниками визначено, що професійна придатність це ймовірнісна характеристика, що відображає можливості людини в оволодінні професійною діяльністю [7]. Професійна орієнтація – (від фр. – *orientacion* – установка) – комплекс психолого-педагогічних і медичних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу майбутнього працевлаштування у відповідності з бажаннями, нахилами і здібностями, які вже сформувалися з врахуванням потреби у фахівцях [7, с. 263]. Професійна орієнтація охоплює науково обґрунтований розподіл людей за видами громадської діяльності в зв'язку з потребами суспільства в різних професіях і здібностями людей до їх виконання. Вона передбачає проведення цілої низки заходів, серед яких необхідно відзначити професійну пропаганду, просвітництво, консультацію та систему педагогічних впливів, спрямованих на активність людини у формуванні та вдосконаленні психічних і фізичних якостей, які зумовлюють успіхи в тій чи іншій професійній діяльності.

Встановлено, що професійний відбір, у баченні науковців [6] базується на науково обґрунтованому допуску людей до певного виду професійного навчання та діяльності. У процесі відбору можна виділити ряд взаємопов'язаних етапів: соціально-психологічне вивчення професії; вибір психодіагностичних методів дослідження (тестування); психодіагностика, що охоплює психологічне вивчення претендентів;

соціально-психологічний прогноз успішності навчання та подальшої діяльності на основі зіставлення відомостей про вимоги професії до людини і отриманих психодіагностичних даних, з акцентом на оцінку особистісних характеристик; можливості цілеспрямованого вдосконалення і компенсацію професійно значущих якостей (з урахуванням часу, відведеного на навчання); ймовірності адаптації до професії; можливості екстремальних впливів [6].

Проведені дослідження вітчизняних авторів дозволили виділити відносні та абсолютні ознаки професійної непридатності соціальних працівників до виконання ними професійних обов'язків. Так, до абсолютних ознак, в першу чергу, було віднесено негативну установку у сприйнятті своїх клієнтів, явне сприйняття їх як людей з поганим характером, нав'язливих, буркотливих, незадоволених життям; низький рівень емпатії та асертивності у поведінці, прояв не толерантних установок у професійній діяльності, високий рівень тривожності, запальність, нестриманість, недостатньо сформовані такі якості як милосердя і моральність, несумлінне та зневажливе ставлення до виконуваної роботи. Тоді як до відносних ознак належать: низький рівень професійних знань у галузі соціальної роботи з різними категоріями клієнтів, несформованість умінь та навичок щодо налагодження спілкування.

Аналізуючи первинні посади соціального працівника, які закладені в навчальному плані та програмах професійно орієнтованих дисциплін, приходимо до висновку, що у Хмельницькому національному університеті приділено велику увагу юридичній складовій у діяльності майбутніх соціальних працівників, що перегукується з міжнародною тенденцією в галузі соціальної роботи. Як можна прочитати у Довіднику ВНЗ [3] навчальний план Ужгородського національного університету за спеціальністю "Соціальна робота" включає значний спектр навчальних дисциплін, які визначені і Європейськими університетами та університетами США. Однак на наш погляд, ці дисципліни подрібнені на частини, а тому, у нашому баченні, доцільне їх об'єднання, відповідно до тенденцій сучасної вищої освіти, зокрема у галузі соціальної роботи. У процесі вивчення означеного кола питань вста-

новлено, що в Харківському національному університеті імені Каразіна у підготовці майбутніх соціальних працівників приділено основну увагу соціальній складовій майбутньої діяльності соціальних працівників. Доволі вагома роль приділена формуванню правових умінь у майбутніх фахівців через практичну діяльність (навчально-ознайомча (III курс); виробнича (IV курс)). Зокрема, студенти мають змогу пройти практики в таких установах, як установи кримінально-виконавчої служби. У Тернопільському національному університеті імені Володимира Гнатюка майбутні соціальні працівники мають змогу вивчити цілий цикл юридичних дисциплін, які суттєво розширюють їх знання. Так, на першому курсі студенти вивчають екзаменаційну навчальну дисципліну “Правознавство” (1 семестр; 6 кредитів). Далі, у 4 семестрі пропонується навчальна дисципліна “Публічне право” (6 кредитів); у 5 семестрі вивчають залікову навчальну дисципліну “Приватне право і цивільний процес” (4 кредити); у 6 семестрі до уваги майбутніх фахівців представлено навчальна дисципліна “Право соціального забезпечення” (4 кредити). Таким чином, можемо констатувати, що у ТНПУ створено цілісну систему неперервної юридичної освіти майбутніх соціальних працівників.

На підставі вивчення наукових джерел визначено, що правова освіта є вагомою для майбутніх фахівців соціальної роботи, які реалізовуватимуть соціальну політику. А тому, у навчальному процесі ВНЗ, що пропонують бакалаврські та магістерські ступені у соціальній роботі в контексті формування професійно-правової компетентності студентів, яка має базуватися на знаннях законодавчої бази України, повинні бути юридичні дисципліни. Обґрунтуємо таке своє бачення. По-перше, у Законі України “Про соціальні послуги” від 19.06.2003 р. № 966-IV наголошено на тому, що послуги визначені як комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги (далі – особи, що потребують соціальних послуг), з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя. Тобто май-

бутній соціальний працівник має уміти надавати правові послуги. По-друге, згідно Наказу Міністерства соціальної політики “Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації)” від 17.08.2016 р., майбутній соціальний працівник повинен уміти кваліфіковано надавати допомогу у врегулюванні конфлікту/спору, у якості посередника (медіатора). У цьому йому допоможе юридична освіта, яку він здобув, вивчаючи у ВНЗ правові дисципліни.

Визначальними факторами професійно-правової компетентності майбутнього соціального працівника вважаємо практику. Ми виходили з тих міркувань, що практичні уміння та навички формуються безпосередньо під час проходження студентами практик. Тому доцільним є те, що студенти відвідують міськрайонні суди, знайомляться із роботою медіатора та вивчають діяльність пенітенціарних структур. Усе це допоможе надавати клієнтам кваліфіковану юридичну допомогу відповідно до своїх посадових обов’язків.

Професійна компетентність соціального працівника має безпосередньо базуватися на високому рівні освіти і культури, охоплювати широке коло значущих проблем. На наш погляд, засвоєння студентами системи знань щодо сутності професійно-правової компетентності та способів її формування виступає базовою основою, оскільки формує категоріально-понятійний апарат, сприяє усвідомленню місця професійно-правової компетентності у фаховій підготовці соціального працівника. Набуті студентом теоретичні та практичні знання виступають когнітивною базою професійно-правової компетентності та фундаментом цілісності сприйняття майбутньої фахової діяльності соціального працівника. Отримана когнітивна база допоможе студентам відчувати значущість професійно-правової компетентності для кваліфікованої реалізації своїх професійних обов’язків та сприятиме осмисленню потреби в їх самовихованні.

Професійно-правова культура передбачає наявність ґрунтовних знань законів і підзаконних актів, джерел права, на які повинен опиратися, соціальний працівник у професійному середовищі, розуміння принципів права й способів правового регулювання їхніх відносин. Студент повинен усвідомити необхідність виваженого ставлення до

права і практики його застосування в професійному процесі в суворій відповідності до правових або розпорядчих принципів законності.

Висновки. У нашому баченні правова культура може розглядатися як рівень правового регулювання суспільних відносин на основі їх професійної діяльності, що охоплює систему правових цінностей. У цьому контексті її зміст полягає у залученні студентів до знань про державу та право, верховенство права, права та свободи людини, розвиток стабільної орієнтації щодо законослухняної поведінки громадян. Професійно-правова компетенція майбутніх соціальних працівників має такі складові: професійно-правова та правова культура, правова освіта. Вона формується під час вивчення студентами дисциплін, що належать до правового циклу.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі будуть спрямовані на вивчення практичних механізмів формування професійно-правової компетентності майбутніх соціальних працівників та розробку цілісної системи.

Список використаної літератури

1. Главацька О. Л. Основи самовиховання особистості : навчально-методичний посібник / О. Л. Главацька. – Тернопіль, 2008. – 206 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко; гол. ред. С. Головка. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
3. Довідник ВНЗ, 2016-2017 н.р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/vnz/guide/search-17-0-0-185-64-50.html>
4. Кокарева Е. О. Реалізація технології творчого розвитку студентів / Е. О. Кокарева // Педагогіка вищої і середньої школи. – Кривий Ріг, 2012. – Вип. 34. – С. 62–68.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность : учеб. пособ. для студентов вузов по направлению и спец. “Психология”, “Клиническая психология” / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл, Academia, 2005. – 345 с.
6. Особистісні якості соціального працівника [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://stud.com.ua/48120/sotsiologiya/osobistisni_yakosti
7. Краткий психологический словарь / В. В. Абраменкова, В. С. Аванесов, В. С. Агеев [и др.] ; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.

8. Кічук Я. В. Правова компетентність майбутнього фахівця – пріоритетне завдання громадянської освіти у вищій школі / Я. Кічук // Вісник Львів. ун-ту, 2008. – Вип. 23. – С. 141–147.

9. Іваній О. М. Структурно-змістова модель формування правової компетентності майбутнього вчителя у навчально-виховному процесі університету / О. М. Іваній : автор. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти”. – Харків, 2012. – 20 с.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Романишина Л. М.

Калаур С. Н., Турчин-Кукарина И. В. Общая характеристика профессионально-правовой компетентности будущих социальных работников

В статье рассматривается сущность профессионально-правовой культуры и ее составляющие. Профессионально-правовую культуру рассматриваем как надлежащий уровень правового регулирования общественных отношений на основе сложившихся собственных профессиональных действий, охватывающих систему правовых ценностей. Содержанием правового воспитания является расширение кругозора студентов о государстве и праве, законности, прав и свобод личности, выработка у них устойчивой ориентации относительно законопослушного поведения. В структуру профессиональной компетентности отнесены: профессиональная квалификация, личностные черты, важные для выполнения профессиональных обязанностей, социально-профессиональный статус.

Ключевые слова: *правовая компетентность, профессионально-правовая компетентность, правовая культура, социальный работник.*

Kalaur S., Turchyn-Kukarina I. General Characteristics Professional-Legal Competence of Future Social Workers

On April, 29, 2015, the Cabinet of Ministers of Ukraine by its Decree No 266 approved the List of fields of study and program subject areas in higher education for Bachelor's and Master's degrees. According to the codes of the list, social work belongs to the field of study No 23 and such specializations

as social work and social provision have numbers 231 and 232. In Ukraine Bachelor's and Master's degrees in Social Work can be obtained at 60 state and private higher education institutions.

At Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi peculiarities of future social workers' training are double degree programmers, less emphasis on legal component in Master programmers, although Bachelor programmers include "The Right to Social Security"; identical qualifications, namely, Bachelor's/Master's degree in Social Work. Having analyzed primary positions of social pedagogues laid in syllabi and programmer specifications we can conclude that at Khmelnytskyi National University much attention is paid to legal component of future social workers' activity that corresponds to international trend in the field of social work. The programmer specification of Social Work at Uzhhorod National University includes subjects approved by European and American universities. However, these subjects are divided into parts and it is recommended to unite them according to the trends in modern higher education, in the field of social work, particularly. At V. N. Karazin Kharkiv National University main attention is given to social component of future social workers' activity. At the same time students undertake practical placements (the third year of study – introductory practice and the fourth years of study – manufacturing practice) at penitentiary services. It should be mentioned that according to international trends in higher education, in social work, in particular only Bachelor's degree in Teacher Education provides graduates with the right to obtain teacher specialization through Master's degree. It was created system of legal education of students in Ternopil National Volodymyr Hnatyuk pedagogical university.

Based on the study of scientific and reference sources we have defined peculiarities of the educational process in higher education institutions offering Bachelor's and Master's degrees in social work in the context of forming students' professional legal competency: in Ukraine the knowledge of legislature is included into the content of all subjects. Determinants the professional competence of the future social worker is the effectiveness of practice that provides for legal aid clients. The legal culture can be considered as the level of legal regulation of social relations on the basis of their

professional activities. The legal culture is the system of legal values. The content of legal education is to attract people to the knowledge of the state and law, the rule of law, human rights and freedoms, the development of a stable orientation relatively law-abiding behavior of citizens. According to the results of scientific sources, professional and regulatory competence of the future social workers has the following components: professional and legal and legal culture, legal education.

Keywords: *legal competence, professional and legal competence, legal culture, social worker.*